

УДК 329.78(477)“1950-1960”(045)

С. К. СТЕФАНЮК

доктор філософії, професор

Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”

С. П. ГУРА

методист

КЗ “Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти” ЗОР

КУЛЬТУРА ТВОРЧО-ГРОМАДСЬКИХ ЗВЕРШЕНЬ

У статті розглянуто процес активізації національної свідомості українців у 50–60-х рр. ХХ ст., яка була спричинена намаганням радянської влади шляхом майже тотальної русифікації знищити прояви національного в усіх галузях культури та освіти. Висвітлено антинародні дії комуністичного режиму проти руху “шістдесятників”, яких штучно звинувачували в буржуазному націоналізмі. Розглянуто засадничі основи етноментального вічно пульсуючого джерела стимуляції культури особисто-патріотичного вчинку громадянина, його здатності бути причетним до соціально значущих культурних етнооснов.

Ключові слова: рух інакомислячих, національна свідомість, “шістдесятники”, національний характер, суспільна психологія, багатовікові етнонадбання, загальнови-знані цінності.

Актуальною для розбудови демократичної держави в умовах зовнішньої агресії є пам’ять про незламних борців за право бути українцями на українській землі, які отримали в радянські часи назву “інакомислячих” дисидентів і привернули увагу всього світу своєю високою громадянською активністю. Рух “шістдесятників” був викликаний порушенням законів і прав людини, свободи слова, совісті, вільного розвитку української мови, перекрученням основ української історії.

У ХХ ст. серйозною перешкодою розвитку митецької української культури був ідеологічно декретований метод соціалістичного реалізму, що методично звужував творчі можливості українських неординарно-небайдужих особистостей, адже правдиве зображення життя засобами мистецтва під цензурою було неможливим. Забороненою залишалася правда про соціальну несправедливість, спричинену комуністичним засиллям, зокрема про масовий голод, порушення законності, повсюдні репресії. Серйозної шкоди етнокультурі завдали утиски рідної мови, звуження сфери реалізації українського прикладного мистецтва, етнографії, історії, декларування єдності та злиття всіх націй у вільний непорушний союз. Штучно було піднесено питання перегляду митецького національного самовияву, що закінчувалося звинуваченням у “буржуазному націоналізмі”. Нечіткість критеріїв названих негативних явищ спричиняло не тільки довільне трактування поняття “націоналізм”, а й створювало ґрунт для політичних переслідувань патріотів України. У таких умовах плідно й сміливо-звитязно працювали митці із самобутнім баченням реалій життя. Яскравою ознакою тих років є діяльність пошанованих народом шістдесятників: М. Вінгра-

новського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка, Л. Танюка, В. Чорновола та ін. Діяльний опір та креативна пропаганда “шістдесятників” спиралися на кращі українські традиції та набували своєї професійної трансформації на продукування духовно-історичної спадкоємної системи сповідання патріотизму.

Метою статті є привернення уваги до патріотичної позиції лідерів національно-демократичних рухів 50–60 рр. ХХ ст., видатних речників нації, що сповідували основи демократично-правового етноментально-вічного пульсуючого джерела української самодостатності, окресливши при цьому основи суспільно-громадського етнообов’язку як стимулу до національно-патріотичних звершень.

Відновлення самостійності України, дотримання основних вимог і прав людини, викриття злочинів тоталітарної системи, утвердження прав релігійних конфесій – базис громадянської діяльності шістдесятників.

Суспільно-громадський обов’язок – важливе питання реалізації духовної, правової, ментальної та політичної культури людини; саме таку позицію поділяли ментально небайдужі особистості щодо проблем нації, патріоти другої половини ХХ ст., що намагалися чинити опір засиллю комуністів-кадебістів. Прикладом цього є творчий поступ засновників неформальної громадської організації шістдесятників – важливого зразка реалізації демократично-правової, ментальної та політичної української небайдужості до проблем нації.

Наразі проблема менталітету стає все актуальнішою, адже менталітет проявляється як на підсвідомості, так і в напівавтоматичній поведінці; ідеологічна культура українця завжди була спрямована на утвердження пріоритетів своєї Батьківщини. Чи може нині не виражатися таке домінуюче спільне свідоме-підсвідоме, чи має вплив на логічне-продуктивне чи емоційно-креативне, чи може бути виявом пульсуючої енергії патріотичної самокорекції окремої людини чи громадської організації загалом у сфері соціальних відносин? Для відповіді на це питання варто звернутися до поняття “шістдесятники”. Це – новий культурно-політологічний термін, що з’явився в 60-ті рр. ХХ ст., представники якого представляли демократично-викривальний рух, спрямований проти московітського зла в різноманітних історично-соціальних процесах України. Названий рух спричинений викривальною правдою про соціальну несправедливість і протестом проти комуністичного панування марксистсько-ленінської теорії в усіх сферах культури та життя українця, а особливо після 1947 р.

У 1947 р. було видано таємну інструкцію (на 157 сторінках) про вилучення з українських книгозбірень 3600 назв українських книжок, авторів, яких назвали “буржуазними націоналістами” та “ворогами народу”; у п’ятому параграфі інструкції було зазначено: “якщо хтось втратить цю важливу інструкцію, – підлягає судовій відповідальності”; інструкція супроводжувалася “спецчистками” серед патріотів.

Суспільно-політична думка після Другої світової війни отримала назву “тоталітаризм”. У 1949 р. розпочалася кампанія проти вигаданих “безрідних космополітів”, “справи лікарів”; чергові “кампанії” мали на меті залякати передову українську інтелігенцію, заявляючи про пошуки ворогів народу; “пошуки” покалічили долі багатьох учених, митців, лікарів, письменників.

У 1956 р. почалося розвінчання “культу особи”; всі гріхи більшовизму стали приписувати покійному “батьку всіх народів” (як тоді називали Сталіна). Завдяки посиленому “розвінчанню культу” повернулися з таборів сотні тисяч репресованих. Історично-правовий період “розвінчання” отримав ще одну назву – “відлига”. Хоча виявилось, що “відлига” була дуже короткочасною: “потепління” змінилося іншим соціо-політичним явищем – “адмінтиском”.

Глибокі патріотичні переживання, вболівання за Вітчизну не покидали передових особистостей, що мали як морально-естетичні позиції, так і риси ментально-козацької національної пам’яті, що виявлялося в небайдужості до всього, що визначали поняттям “порушення прав людини, народу, Вітчизни”. Національно-політичну боротьбу ментально продовжила молода генерація під уже згаданою назвою “шістдесятники”, які своєю діяльною творчістю прагнули висвітлити справжні цінності радянської культури. Шістдесятники розгорнули активну культурну діяльність, зокрема:

- влаштовували літературні вечори, художні виставки, вечори пам’яті репресованих;
- презентували замовчувані та заборонені вистави;
- складали петиції на захист українських надбань, актуалізуючи світоглядно-ментальні позиції нації.

Серед названого вони виділяли: відстоювання права на високомайстерну творчість, лібералізацію основ свободи совісті, нації, духу; самовияв любові до Вітчизни; увагу до національної самосвідомості, духовного демократизму, абсолютного мірила краси людських вчинків [6].

Клуби “Сучасна творча молодь” у Києві та “Пролісок” у Львові були осередками духовної незалежності, зразками громадянського служіння народів. Президент київського клубу “Сучасник” Л. Танюк разом з однодумцями організували презентацію витоків народної культури, театр етномузики, малярства; знайомили з національно-мистецькою спадщиною нації, з напрацюваннями видатних особистостей Розстріляного відродження; метою їх громадянсько-патріотичного креативу було формування світогляду нової генерації, психологічної етностабільності серед населення. Найвагомішою їх зброєю було слово.

Пророчий вислів Кобзаря “Я на сторожі поставлю слово” мав глибокий етнопсихологічний часовий сенс. Культурний поступ “шістдесятників” показав, що, дійсно, людина, яка не одне століття піддається національному приниженню, потребує сміливого слова, яке становитиме для неї і духовно-психологічний захист, і ментальну установку, і пораду на самозбереження та самовираження.

“Шістдесятники” орудували словом і креативно-духовним ділом (М. Вінграновський, Є. Гуцал, І. Дзюба, І. Драч, П. Заливаха, Л. Костенко, В. Мороз, М. Осадчий, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Симоненко, В. Чорновіл та ін.). “Шістдесятники” намагалися відродити віру в найсвятіші ідеали, розробляючи оригінальну мистецьку тематику, продукуючи патріотично-прогресивні думки, відмінні від комуністично-офіційних [2].

Уже в 1962 р. почався масовий тиск на етнонаціональний самовияв; перед “шістдесятниками” стали закриватися двері, творчий самовияв був для них заборонений; посипалися звинувачення у “формалізмі”, “націоналізмі”, “бездейності” тощо; залишався один вихід – “самвидав”.

Однією з форм опору були саме повсюдні “самвидави”, що передавали сміливе слово з рук у руки, адже офіційний “гребінець принципу соцреалізму” не давав права на вільний друк слова та думки.

Машинописний журнал “Український вісник” редагував журналіст В. Чорновіл; принципи “шістдесятників” знайшли своє втілення в “самвидаві” “Воля і Батьківщина”, у мистецькій творчості, живописі, поетичній творчості, сценографії, скульптурі, кераміці, графіці.

Такі креативні митці-графіки, як Є. Безніска, Я. Музика, І. Остафійчук, І. Сорока, сценограф А. Горська, скульптори Ф. Бриж, Б. Романець, кераміст Т. Левків, художниця Т. Яблонська презентували українській нації для національно-специфічно-пізнавальної сфери різноманітні зразки історико-соціальних ціннісних надбань з метою подальшого поступу молодого покоління в потрібному духовно-творчому розвитку (для свободи вибору нації та індивідуально-психологічного самоутвердження й самопрезентації). Наприклад, творчість Т. Яблонської (лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, лауреат Державної премії СРСР) позначена єдністю уваги до мистецтва та моралі, давніх звичаїв-традицій та осмисленої подачі способу життя співвітчизників при домінуючій позиції визначальної ролі світогляду митця; така громадянська позиція була соціально тяжкою, але потрібною ношею в часи домінування методу соціалістичного реалізму.

Завдяки “шістдесятникам” спадкоємності набувають етнопсихологічні традиції, що закладені О. Довженком, режисери започатковують новий напрям – “душевний стан” людини з урахуванням української класики (Ю. Ілленко, Л. Осика, С. Параджанов); збагачують кінематограф новими засобами, неординарними жанрами автори сценаріїв (І. Драч, Д. Павличко, І. Чендей).

У театральному мистецтві створюють пересувні театри, Л. Танюк готує низку вистав: “Отак загинув Гуска” М. Куліша, “Правда й кривда” М. Стельмаха, “Ніж у серці” І. Драча; поширюються неперевершені твори Б. Лятошинського, М. Скорика, Є. Станковича, оригінальним мистецьким явищем стає авторська пісня, якої боялися вороги Батьківщини, противники Незалежності та Волі; саме авторську пісню заборонили більшовики, за що постраждали І. Білозір та В. Івасюк, у якого (В. Івасюка) гидотно-мерзенним способом забрали життя. “Шістдесятники”, що відчували лю-

бов до своєї Вітчизни, намагалися українську культуру, мистецтво зробити незалежними від більшовиків, їх діяльність викликала хвилі заборон та арештів. Наміри “шістдесятників” були несхитні, як нині вчинки “Небесної сотні”, добровольчий подвиг захисників Вітчизни від збройної агресії росіян, титанічна наснага волонтерів; вони не тільки стали ядром духовної опозиції, спадкоємної нескоримості ідей українців (Воля, Віра, Вітчизна), а й зразком успадкованої суспільної психології, що потребує подальшого наслідування [3].

В 50–60-ті рр. ХХ ст. митці намагалися реалізовуватися не тільки в науці, а й політичному житті: брати участь у розбудові країни, культурно-просвітницьких проектах Вітчизни. Так, М. Рильський тривалий час очолював академічні інститути, М. Бажан був заступником голови уряду, П. Тичину було обрано міністром освіти та головою Верховної Ради УРСР, багато провідних діячів обирають депутатами. Проте тоталітарний режим стосувався кожного, незважаючи на повагу з боку народу. Несправедливій критиці піддаються О. Гончар, О. Довженко, Р. Іваничук, Ю. Ілленко, А. Малишко, К. Муратова, М. Ришеєв, В. Сосюра, Г. Тютюнник, І. Чендей, Ю. Яновський. Репресії, ув’язнення торкаються долі багатьох письменників (І. Дзюби, Є. Сверстюка, І. Світличного, Б. Чічібабіна); зазнають переслідування художники (І. Гончар, А. Горська, О. Заливаха, Г. Севрук, Л. Семикіна); політичного тиску зазнають В. Ілляшенко, Л. Костенко, В. Шевчук; помирають в ув’язненні Ю. Литвин, В. Марченко, В. Стус, О. Тихий.

З початком правління Л. Брежнєва розпочався масштабний наступ на “шістдесятників”. Тільки з 24 серпня по 4 вересня 1965 р. заарештовано 25 “шістдесятників”; убивства, позбавлення волі, зникнення “шістдесятників”, переслідування культурних діячів, закриті політичні суди – все це відбувалося до 1970 р.

Говорячи про громадянсько-спадкоємну культуру другої половини ХХ ст., обов’язково варто пам’ятати про кращі здобутки митців національної культури, видатних особистостей, які проявили себе ментально-мужньо в умовах “відлиги”. На протидію загрози антидемократичному цинізму й тотальної узурпації влади піднялися патріоти-яснодухи, які унаслідували якості українського гетьмана І. Виговського й здатні були до послідовного викорінення всякого насилля над народом. Серед них – Ю. Литвин, В. Марченко, В. Стус, О. Тихий, які були замордовані в концтаборах.

У 1956 р. відбувається чергова “зачистка” українців за антирадянську агітацію: засуджено А. Лупоноса, що за пошуки справедливості провів у різних таборах 23 роки. У січні 1961 р. проходить політичний судовий процес над членами Української Робітничо-Селянської Спілки та її керівником Л. Лук’яненко; за намагання розвінчати лукаву позицію комуністичної партії, яка веде народ до “світлої мети”, Л. Лук’яненка засуджують до смертної кари; його однопумця І. Кандибу – до 15 років концтаборів, а ін-

ших членів – до тривалих років ув'язнення; з часом Л. Лук'яненку вирок замінюють на 15 років ув'язнення.

У 1961–1962 рр. політичні судові процеси не припиняються; офіційною термінологією стає поняття “політичний судовий процес”, під який підпадають усі об'єднання, що підтримують рідну культуру; особливим “тріхом” є повага до своєї мови, звичаїв; саме під таку “гребінку” попадають дві Тернопільські групи – М. Апостола (5 осіб) і Б. Готуся (5 осіб), яких засуджують до страти, але зазнав смерті від рук комуністів тільки Б. Готуся.

У 1962 р. розстрілюють Б. Грицину, І. Ковалю, М. Проціва. У 1965 р. хвиля політичних процесів наростає; під показовий процес попадають “Українські одностайці”: Б. Горинь, М. Горинь, П. Заливаха, С. Караванський, В. Мороз, М. Осадчий, А. Шевчук. У 1967 р. відбувається розгром членів Українського національного фронту, найсмівливішого з них (юриста Д. Квецька) допитували в антилюдських умовах.

За любов до Вітчизни, патріотично-громадянський дух українець мав бути знищений; неперевершено сильний духом правозахисник П. Рубан вимушений був провести в комуністичних таборах 23 роки.

Друга половина ХХ ст. відзначається сміливою протидією ідеологічному засиллю та прогресивному поступу креативного інтелектуального погляду на світ, що виражалось в поширенні модерністського роману та літературної самопрезентації через самвидав (комуністи в протидії сміливій гуманістичній позиції громадян України поставили на облік усі друкарські машинки з реєстрацією особливостей набору кожної з них, щоб обмежити самвидав). В українській літературі ХХ ст. на зміну соціально-психологічному роману П. Куліша, П. Мирного, І. Нечуя-Левицького, А. Свидницького, І. Франка приходять модерністський роман О. Гончара, В. Підмогильного, М. Хвильового, Ю. Яновського, романтичні твори О. Гончара, М. Стельмаха, Ю. Яновського та напрацювання діаспори (І. Багряного, В. Барки, Ю. Косача, У. Самчука).

Стали поширюватися мемуари: книги Я. Базими, В. Клокова, І. Кожедуба, В. Петрова, В. Русина, О. Тканка, С. Тутученка, О. Федорова та ін., яких сучасники називали самодостатніми незборимими патріотами, які мистецьки осмислюють людину “під пресом”, її “душевний стан”, причини незгинності.

Розповсюджуються масштабні за інтелектуальною неповторністю художні твори О. Вишні, М. Рильського, М. Стельмаха.

Креативно-патріотична спадщина українців постійно турбувала самолюбство імперського комуністичного режиму. В 1964 р. КДБ пересипає фосфором національну книгозбірню Києва й знищує її вогнем, завбачливо відключивши після підпалу воду на прилеглому до книгозбірні районі та дозволивши пожежникам приїхати на 4 години пізніше; вогонь знищив понад 600 000 томів цінних архівних українських документів.

У 1975 р. колоніальна влада знову береться до реформування основ використання слова духовного Батька нації Т. Шевченка, зокрема вчинивши ревізію його великого “Кобзаря”.

У 1979 р., коли було оголошено про заборону викладати всі навчальні дисципліни рідною мовою, в союзних республіках відбуваються планові багаторічні обмеження рідного слова з переслідуванням співчуваючих рідній культурі. В Україні в 1980 р. було видано тільки 38 назв дидактично-навчальної та просвітницької літератури українською мовою, однак усі навчальні заклади були забезпечені 422 російськомовними виданнями методичної літератури.

Українські патріоти, одухотворені широким рухом нескоримих, уже перестали боятися чекістів, хоча післявоєнний їх склад (чекістів) був більш цинічно підготовлений, з одного боку, а з іншого – кожен другий митець уже сидів за ґратами або мав подвоєний термін ув’язнення; поневіряння митців, тих, що ще були на волі, тільки укріпили сили, вони, як згадував правозахисник, шевченкознавець Є. Сверстюк, “уже не мали права наступати на чистоту своїх духовно-чистих помислів”. Тому ментально-патріотична справа небайдужих стала незгинною; опір етнічному засиллю визначився вічно пульсуючим джерелом закодованих, успадковано-духовних громадянських установок на виборювання своєї Волі, Віри та незалежності процвітаючої Вітчизни.

Висновки. Активізація національної свідомості, збереження української культури, демократизація суспільно-політичного життя були основою протесту громадських лідерів нації.

Формування історично-чергового психологічно-патріотичного витка етико-естетичного світогляду народу, що започатковано свідомою генерацією різних міст України під назвою “шістдесятники”, виокремило зразки орієнтації на досягнення європейської та світової культури, сміливо ламаючи канони казенної літератури соціалістичного реалізму. Патріотичний опір “шістдесятників” визначився передачею душевно-підтекстової думки про права народу на самопрезентацію “у своїй хаті”, що характеризувалося єдністю в пропаганді піднесеного й прекрасного, створеного пращурами, високим наповненням літературних праць сюжетно-символічними лініями, спрямованими на любов до Вітчизни, конкретизацією бачення українсько-національного через загальнолюдське, а також протестом проти всякої байдужості, зокрема соціально-політичного гноблення з боку Москви.

Головна патріотична заповідь шістдесятників – опір інерції, закостенілості, ілюстративно-кон’юктурному віршоробству, фальші, байдужості, демагогії, оказенюванню людських стосунків, віднайдення шляхів для національного самовираження. Шістдесятники залишили у спадок віру в справедливість, у своє природне право та послідовну змогу утверджувати його; важливим гаслом шістдесятників було усвідомлення гордості за невичерпні багатства народної душі.

Із вищевикладеного бачимо, що серед засадничих основ етноментального вічно пульсуючого джерела особистісно-патріотичного вчинку громадянина виокремлюються демократично-соборні здатності до поступу суспільно-демократичних відносин, права на самовизначення.

Спадкоємні особливі риси ментальності (зокрема, приносити користь Вітчизні, любов до рідної землі, небайдужість) були проголошені орієнтирами для поступального звичаєво-правового розвитку, примноження здобутків часово-просторового духовного базису, джерелами етноідеології, орієнтації на когорту незламних борців за утвердження загальнолюдських та етнокультурних цінностей. Адже прогрес кожного народу власне й залежить від ментальних особливостей рис конкретних людей, з яких складається нація, де, насамперед, конкретизуються, присвоюються, примножуються численні багатівікові фундаментально-психічні, історичні здобутки. Культурно-історичні пласти здатні оберігати багатівікові фундаментальні надбання, які в Україні визначають формулами: “небайдужі особа-група-громада”, а також “вічно непереборні Віра-Воля-Вітчизна” [1; 5; 7].

Вільнолюбиві етнонадбання стали епохальною здатністю протидіяти недолікам комуністичної системи, заклали фундамент новим історичним, демократично-правовим зрушенням.

Список використаної літератури

1. Стефанюк С. Козацька педагогіка / С. Стефанюк. – Харків : Крок, 2000. – 80 с.
2. Стефанюк С. Нащадки козацької слави / С. Стефанюк, В. Грищенко. – Харків : ФОП Гаража М., 2015. – 271 с.
3. Стефанюк С. Лекції з основ християнської етики / С. Стефанюк, С. Гура. – Запоріжжя : Кругозір, 2015. – 411 с.
4. Стефанюк С. Народний театр в Україні / С. Стефанюк, О. Коваленко. – Харків : ХНПУ ім. Г. Сковороди, 2015. – 131 с.
5. Стефанюк С. Звичаєво-традиційний зріз історії української культури / С. Стефанюк, А. Орлов. – Харків : ФОП Ніконова В., 2015. – 197 с.
6. Стефанюк С. Пізнавально-корекційна ідентифікація українця / С. Стефанюк, О. Гульбс, В. Лантух, А. Лантух. – Краматорськ : Друкарський дім, 2016. – 591 с.
7. Шевчук В. Козацька держава / В. Шевчук. – Київ : Абрис, 1995. – С. 28.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2016.

Стефанюк С. К., Гура С. П. Культура творческо-общественных свершений

В статье рассмотрен процесс активизации национального сознания украинцев в 50–60-х гг. XX в., которая была вызвана попытками советской власти путем почти тотальной русификации уничтожить проявления национального во всех сферах культуры и образования. Освещены антинародные действия коммунистического режима против движения “шестидесятников”, искусственно обвиненных в буржуазном национализме. Рассмотрены основы этноментального вечно пульсирующего источника стимуляции культуры личностно-патриотического поступка гражданина, его способности быть причастным к социально значимым культурным этноосновам.

Ключевые слова: *движение инакомыслящих, национальное сознание, шестидесятники, национальный характер, общественная психология, многовековые этнодосужения, общепризнанные ценности.*

Stefaniuk S., Gura S. The Culture Creative and Social Achievements

The article is devoted to the enhance of Ukrainian national consciousness in 50–60 years of the twentieth century, which was caused by the attempts of the Soviet power almost total russification destroy national manifestations in all spheres of culture and education. The article highlights the anti-popular actions of the communist regime against the movement “shistdesyatnuku” that artificially were accused of bourgeois nationalism. The article presents the basic requirements in the participants of this movement: the restoration of independence of Ukraine, to the basic requirements and human rights, exposing the crimes of the totalitarian system, strengthening the rights of religious denominations. The article presents the basics of mental ethnic ever-pulsating source that stimulates the culture of the personal and patriotic citizen action.

The article stresses that “shistdesyatnuku” were invincible fighters for the right to be the Ukrainians on the Ukrainian land, they were in the Soviet times called “dissidents”. Their high civic activity has attracted the worldwide attention. The movement “shistdesyatnuku” was caused by the violation of the law and of human rights, freedom of speech, conscience, free development of the Ukrainian language, the distortion of the Ukrainian history. The activation of the national awareness, preservation of Ukrainian culture, democratization of political life were at the heart of public leader’s protest.

The progress of every nation depends on the specific features of mental characteristics of people that make up the nation. Freedom-loving ethnic heritage became a landmark resolution to counter the disadvantages of the communist system and laid the foundation of a new historical, legal democratic shift.

Key words: *dissident’s movement, national consciousness, “shistdesyatnuku”, national character, social psychology, centuries-old ethnic heritage, universally recognized values.*